

Rankraštinio teisės terminų žodyno (1920 m.) sandara

ALVYDAS UMBRASAS

Lietuvių kalbos institutas

ESMINIAI ŽODŽIAI: terminografija, teisės terminai, terminų žodynas, rankraštis

Pirmasis teisės terminų žodynas Lietuvoje išleistas 1954 m. (TŽ), tačiau bandymų imtis teisės terminografijos būta ir anksčiau. Lietuvių teisės terminografijos poreikis Lietuvoje atsirado tik nuo 1918 m., t. y. tada, kai paskelbta šalies nepriklausomybė ir lietuvių kalba pirmą kartą tapo valstybinė ir kartu teisės kalba. Kadangi iki tol ilgą laiką teisės reikalai buvo tvarkomi rusų kalba, lietuviškos teisės terminijos badas buvo neišvengiamas, kartu teko susitaikyti ir su tuo, kad siekiant išvengti teisinio chaoso po nepriklausomybės paskelbimo buvo palikta galioti daugelis rusiškų teisės aktų, taigi nuo rusų kalbos greitai nutolti nepavyko. Norint palengvinti tų teisės aktų vertimą į lietuvių kalbą, reikėjo turėti teisės kalbos žodyną. Jo rengimo imtasi gana sparčiai. 1919 m. lapkričio 3 d. laikraščio *Lietuva* skyrelyje „Valdžios žinios“ pranešta, kad Teisingumo ministerijos Antrasis departamentas rengia spaudai „ž o d y - ną j u r i d i n i ų t e r m i n ų i r ž o d ž i ų, kurių labiausiai raikia teisėjams, tardytojams, notarams ir t. t.“ (DJTŽ: 2). Šie žmonės kviečiami atsiliepti ir per palyginti trumpą laiką (iki lapkričio 20 d.) atsiųsti „1) sąrašą terminų, kuriuos jie jau vartoja; 2) sąrašą terminų ir pasakymų rusų kalba, kurių jiems reikia išverst į lietuvių kalbą, ir 3) kaip tie terminai ir pasakymai reikėtų jų nuomone, išverst į lietuvių kalbą“ (ten pat; kalba netaisyta). Kaip matyti, tikėtasi suinteresuotų asmenų pagalbos ir kartu siekta padėti išspręsti jiems kylančius terminologinius sunkumus. Pranešimą pasirašė departamento direktorius Al. Milčinskis ir reikalų vedėjas Konstantinas Jablonskis (garsiojo kalbininko sūnus). Labai tikėtina, kad pastarasis asmuo minėtoje ministerijoje ir buvo pagrindinis žodyno rengėjas.

Iš išlikusių dokumentų matyti, kad žodyno projektas¹ buvo parengtas gana greitai – jau 1920 m. rudenį žodynas atskirais lankais Teisingumo ministerijos buvo pasiūstas susipažinti Jonui Jablonskiui (siūsta tris kartus po du lankus). Pirmajame kartu su žodyno lankais siūstame rašte (rugsėjo 1 d., Nr. 6257), pasirašytame paties teisingumo ministro Vinco Karoblio, kalbininko prašyta nurodyti, jo nuomone, į lietuvių kalbą verstinų, bet projekte nesamų teisės terminų, pateikti siūlymų, kaip galima būtų versti projekte pateiktus, bet į lietuvių kalbą neišverstus terminus ir kaip tiksliau lietuviškai išreikšti jau išverstus terminus. Rašte kartu žadama surengti teisininkų ir kalbos mokovų pasitarimą galutinai terminams nustatyti. Vėlesniuose raštuose (rugsėjo 21 d., Nr. 6662; spalio 1 d., Nr. 7134), kuriuos pasirašė jau Pirmojo departamento direktorius, buvo tik informuojama apie siunčiamus lankus.

Tikėtina, kad J. Jablonskiui buvo pasiūsti tokie patys atskiri žodyno lankai, kokius galima rasti Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriaus K. Jablonskio fonde (F 256–551). Rankraštis, pavadintas *Teisės terminų ir kitų reikalingų teismams žodžių žodynėlio projektas*, greičiausiai buvo platinamas hektografuotas, jo išliko ne vienas vienetas. Įrištą žodyną turi teisininkas prof. dr. Vytautas Andriulis (sprendžiant iš inicialų nugarėlėje ir antspaudo priešlapyje žodynas priklausė Kaziui Šalkauskiui), du egzempliorius (palaidi lankai) – V. Vaidelys. Kopijuotame rankraštyje nei rengimo metai, nei autorius nenurodyti. Apie autorystę galima spręsti iš to, kad K. Jablonskio rankraščių fonde yra išlikęs žodyno juodraštis (F 256–550), taip pat smulkiai prirašytų įvairaus dydžio lapų (F 256–546, 547, 552), iš kurių matyti, kaip žodynas buvo rengiamas. Galimas daiktas, kad K. Jablonskis turėjo ir pagalbininkų, tarp kurių galėjo būti anuomet gera teisės kalba rūpinęsis Vyriausiojo Tribunolo pirmininkas A. Kriščiukaitis, juoba kad pas jo vaikaitį V. Vaidelį yra išlikęs ir aptariamo kopijuoto rankraštinio žodyno dar vienas variantas – kita ranka rašytas originalas (rašysena lyg K. Jablonskio).

Nėra žinoma, kaip anuomet šis žodynas buvo svarstomas², kaip jį įvertino (ir ar apskritai vertino) J. Jablonskis ir kodėl jis taip ir liko nebaigtas

¹ Dokumentus turi garsaus to meto teisininko Antano Kriščiukaičio (Aišbės) vaikaitis doc. dr. Vytautas Vaidelys. Su šiais dokumentais ir pačiu žodyno projektu *Terminologijos* skaitytojai jau buvo supažindinti prieš dešimtmetį (žr. Umbrasas 2001: 77–80), kai kurie dalykai čia primenami.

² Kad svarstymų ar siūlymų būta, rodo gausūs terminų prierašai su pavardėmis vienoje iš V. Vaidelio turimų kopijų: prierašų taip pat yra ir V. Andriulio kopijoje, bet neaišku, kada jie atsirado.

tvarkyti ir neišleistas. Kadangi, kiek žinoma, tai pirmasis teisės terminografijos bandymas Lietuvoje, verta jį panagrinėti išsamiau. Šiame straipsnyje į žodyną daugiausia žvelgiama terminografiniu aspektu – analizuojama jo sandara.

Žodynas rengtas pagal to meto poreikius, todėl yra verčiamasis **rusų–lietuvių** kalbų. Atsižvelgiant į rengimo aplinkybes ir trukmę, projekto apimtis gana didelė – 120 puslapių (kiek didesnių nei A4 formato).

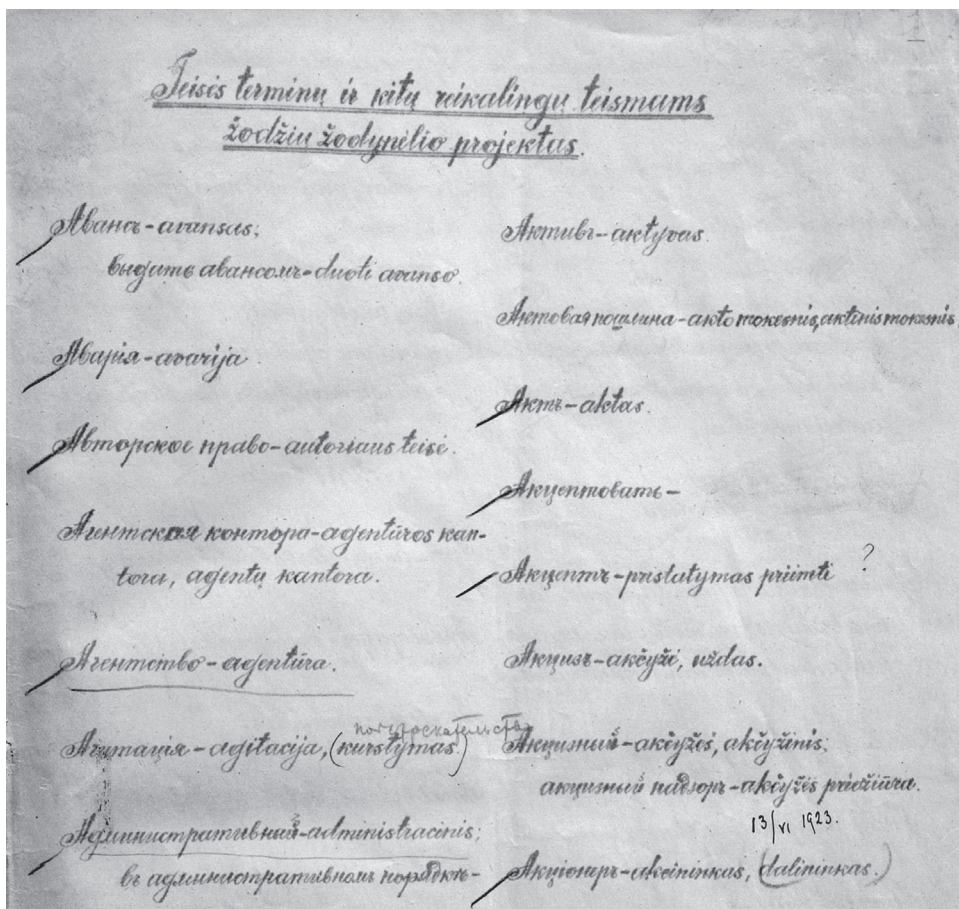
Žodyno sandara mišri – terminai (įskaitant ir kitus leksinius ir sintaksinius vienetus) teikiami ir lizdais, ir atskirais į lizdus neįeinančiais straipsniais³. Atskirų straipsnių ir lizdų antraštiniai terminai rašomi didžiąja⁴ raide, lizdo viduje – mažąja. Antraštiniai terminai rikiuojami abėcėlės tvarka (tiesa, pasitaiko rikiavimo netikslumų), lizdų viduje rikiavimas netvarkingas (abėcėlės kartais laikomasi, kartais – ne). Teikiama medžiaga įvairi – yra ir terminų, ir šiaip žodžių ar jų junginių, buvusių reikalingų to meto teisės kalboje. Duomenų gramatinė raiška taip pat įvairuoja – yra daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių ir kitų kalbos dalių, gramatiškai skirtingų junginių. Įvairovė matyti jau nuo pat žodyno pradžios (žr. 1 pav.).

Kiek daugiau nei pusė rusiškų žodyno terminų pateikti **po vieną atskirais straipsniais**. Tokių straipsnių iš viso yra 2152. Kaip ir galima būtų tikėtis, dažniausiai atskirais straipsniais teikiami daiktavardžiai ir daiktavardžių junginiai (kartu 1640 vienetų), paprastai tiesiog vienas rusiškas daiktavardis (1318), pvz.: *актъ* – *aktas* (1⁵); *амнистия* – *amnestija* (1); *апендаторъ* – *nuomininkas* (2); *бабка* – *senolė* (2); *багажъ* – *bagazas, kroviniai, vežiniai, vežamieji daiktai* (3); *браковщикъ* – *ištikrintojas* (6); *брандауэръ* – *gaisro siena* (6); *буѣство* – *peštynės, muštynės* (6); *вещество* – *dalykas, daiktas* (8); *вмѣняемость* – *pakaltinamumas* (9); *вожакъ* – *vadovas* (10); *выдѣлъ* – *išskyrimas, paskyrimas dalies, atskyrimas, išvartojimas, išskirtinė* (14); *высылка* – *ištrėmimas* (15); *граница* – *siena, apybrėža* (18); *довѣренность* – *įgaliojimas* (20); *дрыхлостъ* – *senumas* (22); *жалобчикъ* – *skundi-*

³ Straipsniu čia laikomas tam tikras žodyne pateiktas rusų kalbos leksinis ar sintaksinis vienetas su atitikmeniu ar atitikmenimis lietuvių kalba (atitikmens gali nebūti; apima greta pateiktus sinonimus ir kitus duomenis), o lizdu laikomas grafiškai atskirtas dviejų ar daugiau straipsnių junginys (pirmasis straipsnis yra lizdo antraštinis). Lizde straipsniai taip pat paprastai atskiriami grafiškai. Kituose darbuose lizdas ir straipsnis kartais tapatinami, plg. Jakaitienė 2005: 21–22.

⁴ Straipsnyje pavyzdžiai teikiami mažąja raide.

⁵ Prie terminų (arba toliau straipsnyje prie lizdų) skliaustuose nurodomas žodyno puslapis, o kitose vietose taip žymimas reiškinių dažnumas, t. y. aptariamų dalykų skaičius.

kas, skundėjas (23); залогодатель – įkaito davėjas, įkeitėjas (27); злоумышленник – piktadarys (30); искажение – iškraipymas, iškreipimas (33); квартал – nuovada, rajonas (36); компаньон – bendrininkas (37); конфликт – konfliktas, susikirtimas, nesusipratimas (38); лечебница – ligoninė, gydykla (41); любуэтрастие – gašlingumas (42); мошенничество – suktybė, sukčiavimas, klasta (44); наряд – skyra (47); невинность – nekaltumas, nekaltybė (48); оговор – apkalbėjimas, apkalba, apžodimas (56); пари – lažybos (64); пеня – bauda, rabauda (65); подросток – paauguolis (72); почерк – rašysena (77); принуждение – prievarta, privertimas (83); разногласие – nesutarimas; nuomonų iškrikimas (90); резолюция –

rezoliucija (93); *сводничество* – *squadvimas* (96); *смута* – *sqmųšis, maištas, kurstymas* (99); *столбнякъ* – *stabas* (105); *сыщикъ* – *šnipas* (108); *увѣчье* – *luošumas* (111); *укрываетельство* – *slėpimas, slapstymas* (112); *усмотрѣніе* – *nužiūrėjimas, nuožiūra* (114); *цѣломудріе* – *merginos neliečiamybė; skaistybė, gėdingumas* (117); *чертежь* – *briežinys, braižinys* (118); *юрискъ* – *teisininkas* (120). Dvižodžių daiktavardžių junginių jau gerokai mažiau (302). Į lizdus neįtraukti, pavyzdžiui, šie terminai: *авторское право* – *autoriaus teisė* (1); *арестный домъ* – *areštinė* (2); *благовидная сдѣлка* – *padori sutartis, sutartis akiai* (5); *бредовыя идеи* – *kliedo vaizdai, kliedo mintys* (6); *воспитательный домъ* – *auklėjamieji namai* (12); *выпздная сессія* – *atvažiujamosios sąsėdybos* (15); *горная подать* – *kalnų mokesnis, (iš)kasinių mokesnis* (17); *длящееся преступление* – *tęsimas nusikaltimas, besitęsias nusikaltimas* (19); *достаточное основаніе* – *pakankamas pagrindas* (21); *завѣщанное имуще-ство* – *paliktas testamentu turtas, testamentu palikimas* (25); *закрытое засьданіе* – *uždaras posėdis* (26); *изгнаніе плода* – *gemalo išvargymas, vaisiaus išvargymas* (31); *крѣпкіе напитки* – *svaigstamieji gėrimai* (40); *недовольство рѣшеніемъ* – *nepasitenkinimas sprendimu* (49); *обрабатывающая промышленность* – *dirbamoji pramonė* (54); *оброчная статья* – *priepelnio dalykas* (55); *очистительная присяга* – *nekaltumo, nekaltybės priesaika* (64); *повивальная бабка* – *priėmėja, pribuvėja* (68); *порѣзанная ра-на* – *piautoji žaizda* (75); *просительный пунктъ* – *prašyto esmė, prašomasis dalykas* (87); *распространительное толкованіе* – *aiškinimas* (92); *частичная плата* – *dalies mokesnis* (117). Daugiau dėmenų turinčių atskirai pateiktų daiktavardžių junginių nėra daug (vos 20, iš jų 17 trižodžių, 2 keturžodžiai ir 1 penkiažodis), pvz.: *воспитательно-исправительное заведение* – *auklėjamoji drausmės įstaiga* (12); *комплектъ присяжныхъ засьдателей* – *prisiekusiųjų sprendėjų pilnuma* (37); *неотдѣленные члены се-мьи* – *neatskirti, neišvartoti šeimos nariai* (50); *переходъ права соб-ственности* – *nuosavybės teisės perėjimas* (67); *поглощеніе при-говора другимъ приговоромъ* – *nusprendimo įterpimas į kitą nusprendimą* (69); *разлученіе отъ стола и ложа* – *stalo ir guolio perskyrimas* (90); *совершеніе преступного дѣянія* – *nusi-kalstamojo darbo padarymas* (101).

Atskirais straipsniais pateiktų rusiškų veiksmazodžių žodyne yra 227, pvz.: *арендовать* – *nuomoti* (2); *возмущать* – *atlyginti* (11); *вымогать* – *prievartauti, kyšiauti, ištraukinti* (14); *заприходовать* – *įrašyti į pajamas* (28); *инкриминировать* – *pakaltinti* (33); *констатировать* – *konstatuoti* (38); *нанять* – *pasamdyti, nusamdyti; nunuomoti* (47); *оклеветать* – *apkaltinti, apžodžiuoti* (57); *определять* – *nužymėti, nuženklinėti, nuskirti, nubrėžti, nusakyti* (58); *отрицать* – *užsiginti, neigti, ginčyti* (62); *побуждать* – *raginti, skatinti* (68); *позорить* – *žeminti* (72); *препроводить* – *siųsti, gabenti* (81); *разсрочить* – *išskirstyti terminais, išdalinti* (90); *ручатьсь* – *laiduoti* (94); *состояться* – *įvykti* (103); *уполномочить* – *įgalioti* (113); *экспроприровать* – *daryti ekspropriaciją, nusavinti* (119). Taip pat pasitaiko ir atskirai pateiktų rusiškų veiksmazodžių junginių. Dauguma jų dvižodžiai (26), pvz.: *занять должность* – *eiti pareigumą, pareigas* (27); *лишить наследства* – *neduoti palikimo* (48); *осуществлять право* – *vykdyti teisę* (60); *перевесть дело* – *spręsti bylą, dalyką iš naujo; naujai spręsti bylą* (65); *подобрать ключ* – *įtinkinti raktą* (71); *превысить сумму* – *peržengti sumą* (78); *учинить платеж* – *išmokėti* (115), bet yra ir turinčių daugiau dėmenų (8 trižodžiai, 4 keturžodžiai ir 1 penkiažodis), pvz.: *входить с прошением* – *duoti prašymą* (13); *изъять из владения* – *atimti iš valdymo, iš turėjimo* (32); *повергать на решение суда* – *duoti spręsti teismui* (68); *присылать от себя повременного* – *siųsti savo įgaliotinį, advokatą* (84); *списать со счета* – *nurašyti nuo sąskaitos, išbraukti iš sąskaitos* (104); *укрепиться по праву давности владения* – *įsitvirtinti užilgiamojo turėjimo teise*⁶ (112); *устоять на моргах* – *išsilaikyti varžytynėse, paimti viršų varžytynėse* (114). Veiksmazodžių ir jų junginių iš viso žodyne atskirais straipsniais pateikta 266.

Ne ką mažiau nei veiksmazodžių žodyne atskirais straipsniais pateikta ir požymių reiškiančių žodžių, kurie paprastai eina terminų dėmenimis. Būdvardžių ir dalyvių iš viso esama 229, pvz.: *арендный* – *nuomos, nuominis* (2); *безграмотный* – *nemokąs taisyklingai rašyti* (3); *временная* – *neščia* (5); *временный* – *laikinasis, to tarpo, tam tarpu, tuo tarpu* (12); *единовременный* – *vieno karto* (23); *паразитический* – *limpamas, apkrečiamas* (28); *избирательный* – *renkamasis* (31); *малолетний* – *mažametis, mažų metų* (42); *многоумерший* –

⁶ Turėtų būti *teise*.

tariamasis miręs (43); наглый – įžūlus (45); неосновательный – be pamatų, nepamatuotas (50); неотъемлемый – neatimamas (50); обоюдный – abipusis, abišališkas (54); осужденный – nusmerktas (60); подозрительный – įtartinas (71); подозрительный – įtariamasis (71); правительственный – vyriausybės, vyriausybiniis (77); пристрастный – šališkas (84); присутствующий – esąs, dalyvauiąs (84); сверхсмертный – peržengiąs sąmatą (96); слабоумный – silpnaprotis, mažaprotis, mažo proto (98); тождественный – tas pats, tolygus (109); холостой – nevedęs (117); экстренный – ūmus, staigus, skubus (119). Būdvardžių ir dalyvių junginių pateikta tik trejetas: законно-состоявший – teisėtai įvykęs, padarytas (26); имущий законную правоспособность к совершению актов – įstatymais teisėtingas daryti aktus (32); прикосновенный к делу – bylos paliestas (83). Į šiuos skaičius neįtraukiami tie būdvardžiai ir dalyviai, kurie žodyne pateikti tik daiktavardžio reikšme, t. y. sudaiktavardėję (pvz.: бѣдный – pavargėlis, nuskurdėlis (7); главнокомандующий – vyriausiasis vadas (16); главноуправляющий – vyriausiasis valdytojas (16); глухонемой – kurčias nebylys (17); завѣдывающий – prižiūrėtojas, rūpintojas, vadovas (24); заключенный – kalinys, suimtas (26); законнорожденный – teisės, teisinis vaikas (26); комиссионный – komisiniai pinigai, komiso atlyginimas, tarpininkavimo tokėnis (37); кормовый – pašaro pinigai (39); обвиняемый – kaltinamasis (53); подданный – valdinys (70); подсудимый – teisiamasis (72); служащий – tarnautojas (99); старший – vyresnysis (105); тяжущийся – bylininkas, bylos dalyvis (110); умерший – numirėlis (113)), nors kai kurie iš jų gali būti vartojami ir būdvardiškai; taip pat tie, kurie pateikiami dvejojomis reikšmėmis (pvz.: безвѣстно-отсутствующий – dingęs, nudingėlis, nežinia kur dingęs (3); полицейскій – palicinis, palicininkas (73); пострадавший – nuskaustas, nukentėjęs, nukentėjęlis (76); померпѣвший – nukentėjęs, nukentėjęlis, nuskaustas (77); пропавший безвѣстн – pražuvęs, pražuvėlis (87)). Pastarieji sąlygiškai taip pat įtraukti į daiktavardžių ir jų junginių grupę.

Reikia paminėti, kad žodyne atskirais straipsniais taip pat pateikta 12 rusiškų prieveiksmių (включительно – priskirtinai (9); задѣльно – padarbiui (25); заимообразно – skolintinai, skolinamai (25); легкомысленно – nepagalvojus, vėjajaiškai (41); насильно – smurtu, prievarta, varu (47); непомѣрно – pernėlig (50); открыто – atvirai (61); самолично – pats (95); своевременно – laiku (96); секрет-

но – slapta (97); совокупно – išvien, bendrai (101); устно – žodžiu (114)) ir pora žodžių konstrukcijų (принимая во внимание – kadangi (83); собственноручность подписи удостоверяю – savos rankos parašą tikrinu (101)).

Kiek ir kokių duomenų žodyne po vieną pateikta atskirais straipsniais, matyti iš 1 lentelės.

1 lentelė. Po vieną atskirais straipsniais pateikti rusiški terminai ir kiti leksiniai ar sintaksiniai vienetai

Žodžių skaičius	Daiktavardžiai ir jų junginiai	Veiksmažodžiai ir jų junginiai	Būdvardžiai, dalyviai ir jų junginiai	Prie- veiks- miai	Kons- truk- cijos	Iš viso
1	1319	226	229	12	0	1786
2	302	26	1	0	0	329
3	17	8	1	0	2	28
4	2	4	0	0	0	6
5	1	1	0	0	0	2
6	0	0	1	0	0	1
Iš viso	1641	265	232	12	2	2152

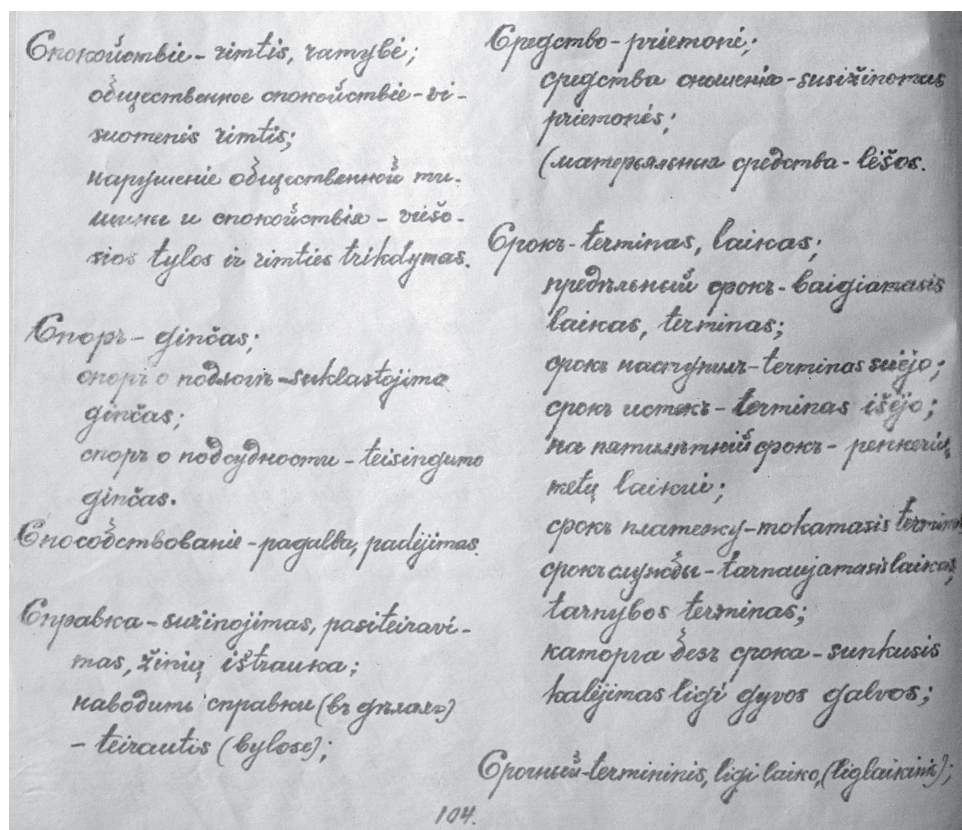
Palyginti nedidelį pluoštelį sudaro **atskirais straipsniais** pateikti rusiški terminai, turintys greta prirašytų **sinonimų** (ar labai artimos reikšmės terminų) arba **variantų** (šie straipsniai netraukti į 1 lentelę). Straipsnių su sinonimais iš viso yra 17. Išskyrus vienintelį straipsnį su veiksmažodžių junginiais (*ходить по делам, по судам* – byloti teismuose, *advokatauti* (116)), kituose pateikiami daiktavardžiai ir jų junginiai: *буреломъ, буреломный лѣсъ* – vėtralauža, *lužtvė* (6); *валежникъ, валежный лѣсъ* – išlauža, *griaumedis* (7); *годное состояние, годность* – tinkamumas (17); *дарственный актъ, дарственная запись* – dovanų aktas, raštas; *dovanojamasis aktas, raštas* (19); *движимое имущество, движимость* – kilnojamasis turtas, *kilnojamasis daiktas* (19); *заказникъ, заказное мѣсто* – draus-tinė vieta (25); *комендантская, комендантское управление* – komendantūra (37); *круговая порука, отвѣтственность* – bendra atsakomybė, visų laidavimas, *atsakomybė* (40); *подушный сборъ, подушное* – pagalvė (72); *поклажеприниматель, поклажех-ранитель* – padėlio priėmėjas, *laikytojas* (73); *разбирательство, разборъ дела* – bylos nagrinėjimas, *teisimas* (89); *розыскание, ро-*

зискъ – ieškojimas, tyrinėjimas (94); семейство, семья – šeima (97); формулярный списокъ, формуляръ – tarnaujamas raštas, tarnybos raštas (116); черновая, черновка – juodraštis (118). Kaip matyti, sinonimai atskiriami kableliu (pasikartojantis termino dėmuo kartais praleidžiamas), kitaip kažkodėl (gal per apsirikimą) parašytas tik vienas straipsnis – крайность – крайняя необходимость – baigiamasis reikalas, neišvengiamas reikalas, būtinumas (39).

Variantų skyrimas kiek problemiškesnis. Į jų grupę čia įtraukiami rusiški terminai su skliaustais. Ne visada aišku, ar skliaustuose rašomas fakultatyvus dėmuo, t. y. straipsnyje pateikiami termino trumpasis ir ilgasis variantai, ar juose pateikiamas tam tikras termino paaiškinimas. Beje, fakultatyvių termino dėmenų ir aiškinamųjų žodžių skyrimas kelia sunkumų ir tada, kai šiais laikais reikia struktūrinti duomenis, keliant terminų žodynus į duomenų bases, terminų bankus. Kartais geriausia išeitis būna tiesiog prašyti žodyno autorių paaiškinimo, nes žodynų sandaros aprašai dažnai visų sandaros niuansų neatskleidžia. Turint tai omenyje (juoba nesant sandaros aprašo), tiriamo žodyno straipsniai pagal skliaustuose pateiktų rusiškų žodžių funkciją smulkiau neskirstyti ir sąlygiškai visi priskirti prie variantų. Atskirų tokių straipsnių iš viso yra 21. Iš jų tik vieniinteliame pateikiami veiksmazodžiai (пружить (дѣтѣй) – sugyventi (82)), kituose – daiktavardžiai ir jų junginiai: быкъ (моста) – tilto atramas, tilto kojas (7); дѣятель (общественный) – visuomenės darbininkas (23); закрытіе (дверей) – (posėdžio) uždarymas (26); игра (карточная) – lošimas (31); каланча (пожарная) – gaisrininkų kuoras, gaisro žvalgybinė (35); наградный (денги) – atlygis (45); настоятель (церкви) – klebonas (48); обозначеніе (цѣны) – (kainos) pažymėjimas (54); плотно (земляное) – pylimas (74); протокъ (воды) – vandens ištaka (88); рѣзчикъ (печатей) – rėžėjas (94); сидѣлка (при больномъ) – slaugytoja (97); стороны (въ дѣлѣ) – bylininkai, dalyviai, šalys (105); управляющій (имѣніемъ) – ūkvaizdis (113); шрифтъ (типографскій) – spaudmens (119); экономія (помѣщичья) – dvaras, dvarai (119). Keturiuose straipsniuose su variantais lietuviškų atitikmenų nėra (po brūkšnio palikta tuščia vieta): курьерскія (лошади) (40); обложеніе (податное) (54); переменный (лошади) (66); устой (береговой) (114).

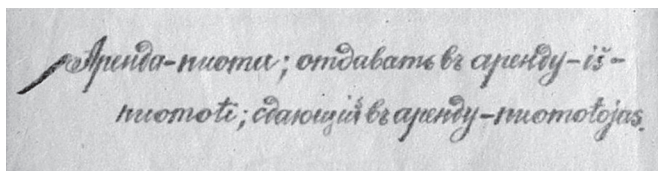
Beveik pusė nagrinėjamo žodyno terminų (arba kitų leksinių ar sintaktinių vienetų) yra pateikta **lizdais**. Iš viso yra 749 lizdai, į kuriuos įeina

2 pav. Grafinis žodyno lizdų skaidymas

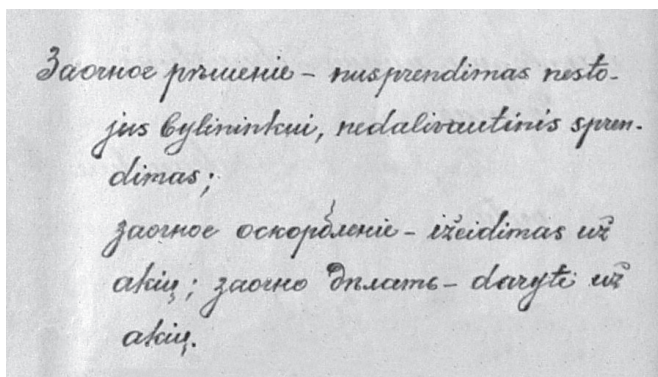

2029 rusiški terminai (pridėjus sinonimus ir variantus – 2052). Lizdų dydis įvairus, juos sudaro nuo dviejų iki dešimties narių, kurie paprastai grafiškai atskiriami kaip atskiri straipsniai – lizdo antraštinis ir į lizdą įeinantys (pastarieji rašomi su įtrauka, žr. 2 pav.). Tiesa, pasitaiko lizdų ir su grafiškai neatskirtais straipsniais, t. y. rašomais vienoje eilutėje atskiriant tik kabliataškiu (3 pav.), yra ir lizdų, kuriuose vieni terminai grafiškai išskiriami, kiti surašomi į vieną eilutę (4 pav.). Taip pat pasitaiko formaliai žiūrint į vieną straipsnį surašytų nesinoniminių rusiškų terminų (5 pav.). Pagal esmę pastarieji atvejai čia taip pat laikomi lizdais. Tiesa, kai yra artimos sąvokos, atskiriant sinonimus nuo ne sinonimų gali būti neišvengta šiek tiek subjektyvumo, nes dabar sunku tiksliai įvertinti, kaip tie duomenys buvo traktuojami žodyno rengėjų.

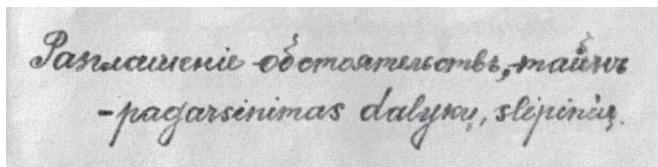
3 pav. Lizdas su grafiškai neiškirtais straipsniais

4 pav. Lizdas su mišriai išskirtais straipsniais

5 pav. Dvinariu lizdu laikomas straipsnis su nesinoniminiais terminais

Dauguma lizdų (437) yra **dvinaariai** – juos sudaro du straipsniai, t. y. du skirtingi rusiški terminai arba šiaip žodžiai ar jų junginiai (pirmasis iš jų laikomas lizdo antraštiniu) su vertimais į lietuvių kalbą. Žiūrint pagal dėmenų skaičių, antraštiniame straipsnyje paprastai teikiamas vienas rusiškas žodis (356 lizdai), rečiau dvižodis junginys (71 straipsnis), kartais ir ilgesni junginiai (yra trižodžių (7), keturžodžių (2), penkiažodžių (1)). Kaip ir galima būtų tikėtis, antrame dvinario lizdo straipsnyje paprastai teikiamas dvižodis junginys (275 lizdai), nemažai yra ir trižodžių (103), taip pat pasitaiko nuo keturių iki aštuonių dėmenų turinčių junginių (iš viso 39

straipsniai). Neįprasta, bet šioje lizdo pozicijoje nagrinėjamame žodyne kartais teikiamas ir vienas žodis (20 lizdų). Struktūriškai išanalizavus dvinarius lizdus, matyti, kad tiriamame žodyne esama įvairių straipsnių derinių. Pagal tai, kiek žodžių sudaro antraštinio ir antrojo lizdo straipsnių rusiškus terminus arba kitus leksinius ar sintaksinius vienetus, galima skirti tokius derinius (dėmenų skaičius žymimas skaitmenimis, greta pateikiama pavyzdžiai): **1+1**: *доходъ* – *pelnas*; *доходы* – *pajamos, sąrankos, gaviniai* (22); *предполагать* – *(nu)manyti, spėti*; /⁷ *предполагаемый* – *numanomas, spėjamas* (79); **1+2**: *авансъ* – *avansas*; / *выдать авансомъ* – *duoti avanso* (1); *глава* – *skyrius*; / *глава государства* – *vyriausioji valstybės galva* (16); **1+3**: *административный* – *administracinis*; / *въ административном порядкъ* – *administraciniu keliu* (1); *дареніе* – *dovanojimas*; / *дареніе при жизни* – *dovanojimas gyvat besant* (18); **1+4**: *безсознательность* – *nesąmoningumas, nenuovoka*; / *привести въ состояние безсознательности* – *atimti nuoovoka* (4); *выносъ* – *išnešimas*; / *продажа питей на выносъ* – *gėrimų pardavinėjimas išneštinai* (15); **1+5**: *привлечение* – *įtraukimas, pašaukimas*; / *привлечение къ дѣлу третьяго лица* – *pašaliečio įtraukimas bylon* (82); *ростъ* – *palūkanos*; / *заниматься отдачею денегъ въ ростъ* – *palūkanauti* (94); **1+6**: *администрація* – *administracija, valdymas*; / *учредить администрацію по дѣламъ несостоятельнаго должника* – *įsteigti administraciją nusigyvenusio skolininko reikalais* (1); **1+7**: *обвинение* – *kaltinimas, nukaltinimas, apkaltinimas, įskundimas*; / *привлечь къ суду по обвиненію въ кражѣ* – *pašaukti tieson kaltinant pavogus* (52); **1+8**: *пресѣчение* – *(už)kardymas*; / *мѣры пресѣченія способовъ уклоненія отъ слѣдствія и суда* – *kardomosios priemonės vengimui tardymo ir teismo* (81); **2+1**: *слушать дѣло* – *klausyti bylą, nagrinėti bylą*; / *слушаться* – *klausyti* (99); **2+2**: *анонимное общество* – *nevardinė draugija, bendrovė*; *анонимное произведение* – *kūrinys be autoriaus vardo, nežinomo autoriaus kūrinys* (2); *составлять актъ* – *(su)rašyti aktą*; / *составлять бумагу* – *surašyti, sudėti raštą* (103); **2+3**: *ходъ дѣла* – *bylos eiga*; / *дать ходъ дѣлу* – *paleisti bylą eiti* (117); **2+4**: *очная ставка* – *suvedimas akysna, statymas vienas prieš kitą*; / *назначать*

⁷ Pasviruoju brūkšniu parodomas grafinis skyrimas, t. y. antrojo lizdo straipsnio rašymas iš naujos eilutės. Kai lizdo straipsniai grafiškai neišskiriami (teikiami vienoje eilutėje), šis ženklas nėra šomas.

свидѣтелямъ очную ставку – *suvesti reiškėjus akysna* (64); 2+5: инвентарный наслѣдникъ – *inventoriaus turto įpėdinis*; / принять наслѣдство на инвентарномъ правѣ – *priimti palikimą inventoriaus teise* (33); 3+2: войти посредствомъ поврежденія – *įsilaužti*; / насильно войти – *įsismerkti* (11); 3+3: очищать товары пошлиною – *mokėti prekėms muitą, atmuitinti prekes*; / очищать отъ вступцовъ – *atvaduoti nuo įsikišėlių, atvaduoti nuo pašaliečių reikalavimų* (64); 4+4: обращение приговора къ исполненію – *nusprendimo leidimas vykdyti*; / обращение взысканія на недвижимость – *išieškojimas iš nekilnojimo*⁸ *turto* (55); 5+2: заниматься чѣмъ въ качествѣ промысла – *vers-tis kuo*; / заниматься сбытомъ – *leisti* (27). Tipinė lizdo sandara yra 1+2, visų derinių dažnumas nurodytas 2 lentelėje.

Kaip matyti, pagal terminų ir kitų leksinių ir sintaksinių vienetų dėmenų skaičių lizdų įvairovė yra didelė ir tai neatitinka šių dienų lizdo sampratos – dabar junginiai lizdo antraštiniame straipsnyje neteikiami. Reikia turėti omenyje, kad tuo metu, kai buvo rengiamas šis rankraštis (iki 1920 m.), Lietuvoje buvo išėję vos keli terminų žodynai, todėl dar iš esmės nebuvo terminų žodynų rengimo tradicijų, nebuvo nusistovėję terminografijos principai. Beje, nors tyrimais tai nepatvirtinta, galima spėti, kad dabartinėje terminografijoje apskritai nebūdingi nagrinėjamame rankraštyje vyraujantys dvinariai lizdai – jeigu daromas lizdas, tikėtina, kad paprastai pateikiami bent du rūšiniai terminai.

Ne mažesnė lizdų įvairovė yra ir pagal gramatinę sandarą. Dvinarių lizdų antraštiniame straipsnyje paprastai teikiamas rusiškas daiktavardis ar daiktavardžio junginys (294 lizdai iš 437), rečiau būdvardis, dalyvis ar jų junginys (80), veiksmažodis ar jo junginys (61), yra ir pora lizdų su antraštiniaisrieveiksmiais. Į antrąjį lizdo straipsnį paprastai įeina taip pat daiktavardis ar jo junginys (298), rečiau veiksmažodis ar jo junginys (94),rieveiksmis (2). Šioje pozicijoje žodyne kartais teikiamos prielinksnių konstrukcijos (tokios kaip, pavyzdžiui, *съ недостаткомъ* – *ydingas* (49), *по моему порученію* – *mano pavestas* (75), *въ такой со-размѣрности* – *taip atatinkamai* (102); 19 lizdų), taip pat esama predikatinių, t. y. atitinkančių sakinių ar jo pamatą, konstrukcijų (pvz., *быль безъ памяти* – *buvo be žado* (4), *я ему наслѣдую* – *aš gaunu jo palikimą* (48), *земля отходитъ ему* – *žemė tenka, skiriama jam*

⁸ Rankraštyje klaida – turėtų būti *nekilnojamo*.

(63), *прошу* – *prašau* (87); 8 lizdai). Pagal tai, kokios kalbos dalys ar jų junginiai žodyne teikiami lizdo antraštiniame ir antrajame straipsnyje, galima skirti tokius derinius (sutrumpinimai paaiškinti 2 lentelėje): **dk+dk**: *восходящій родственный* – *aukštutinis giminietis*; / *восходящая линия* – *aukštutinė eilė* (12); *должность* – *tarnyba, pareigumas*; / *преступление по должности* – *nusikaltimas tarnybą einant, tarnybos nusikaltimas, tarnybinis nusikaltimas* (21); **dk+v**: *запрещение* – *įdraudimas, uždraudimas, draudimas*; / *налагать запрещение на имущество* – *įdrausdinti, įdrausti turtą* (28); *смертная казнь* – *mirties bausmė*; / *казнить* – *nužudyti* (99); **dk+b/d**: *обхождение* – *elgimasis, pasielgimas*; / *виновный въ жестокомъ обхожденіи* – *kaltas žiauriai elgęsis* (55); *прецедентное* – *įstatyminis išsavaiminimas*; / *состоящій подъ законнымъ прецедентомъ* – *išsavaimintas* (81); **dk+p**: *официальный актъ* – *oficialinis aktas*; / *официально* – *oficialingai* (63); **dk+k**: *запродажная запись* – *pardavimo sutarties raštas*; / *онъ запродалъ домъ* – *jis suderėjo parduoti namus, jis sutiko parduoti namus* (28); **dk+l**: *время* – *laikas, metas*; *во время тюремного заключенія* – *kalėjime bekalėdamas* (12); *неосторожность* – *neatsargumas*; / *по неосторожности* – *dėl neatsargumo* (50); **v+dk**: *опечатать* – *antspauduoti*; / *опечатанные предметы* – *antspauduoti daiktai, antspaudootiniai daiktai* (58); *въвѣрнуть* – *įtikėti, pavesti*; / *въвѣренное имущество* – *įtikėtas, pavestas turtas* (7); **v+v**: *застыгнуть* – *užklupti*; / *застыгнуть слѣды преступления* – *užklupti nusikaltimo pėdsakus* (29); *оплатить* – *išmokėti*; / *оплачивать* – *išsimokėti* (58); **v+b/d**: *обязать* – *įžadėti, įsakyti, priversti*; / *обязанный явкою въ судъ* – *privalęs atvykti (stoti) į teismą* (56); **v+k**: *считать* – *(su)skaičiuoti; laikyti*; / *его считаютъ безумнымъ* – *jį laiko bepročiu* (108); **v+l**: *обдумать* – *sugalvoti*; / *съ обдуманномъ заранѣе намѣреніемъ* – *(neišversta)* (53); **b/d+dk**: *безмездный* – *netokamas, dovanas*; *безмездный договоръ* – *neatsilygintinė sandora* (3); *подлежащій* – *tam tikras*; / *подлежащая власть* – *tikroji valdžia* (71); **b/d+v**: *виновный* – *kaltas*; / *признать виновнымъ* – *nukaltinti, padaryti nukaltinamąjį sprendimą* (9); **b/d+b/d**: *безпотомственный* – *bevaikis*; / *безпотомственно*⁹

⁹ Greičiausiai per apsirikimą parašyta didžiąja raide (*Безпотомственно*), šiaip jau rankraščio terminai lizdo viduje pradėdami mažąja raide.

умершій – miręs bevaikis (4); **b/d+l**: *надлежащий* – reikiamas; / *безъ надлежащего разрѣшенія* – reikiamai neleidžiamas (45); **p+dk**: *умышленно* – tyčia; / *умышленное дѣяніе* – tyčios darbas (113); **p+b/d**: *лично* – pats; / *лично мнѣ извѣстный* – man pačiam žinomas (41). Tipinė lizdo sandara yra dk+dk, visų derinių dažnumas nurodytas 2 lentelėje.

Dabartinėje terminografijoje dažniausiai teikiami tik daiktavardžiai ir jų junginiai, tačiau kai kuriuose žodynuose, ypač verčiamuosiuose ar verčiamuosiuose mokomuosiuose, nevengiama ir kitų kalbos dalių ar įvairesnių konstrukcijų. Šie duomenys vartotojams (pvz., vertėjams ar sričių specialistams) yra naudingi. Tiesa, tokie žodynai paprastai nelaikomi tikraisiais terminų žodynais – tai tiesiog sričių kalbos žodynai.

2 lentelė. Dvinarių lizdų antraštinio ir antrojo straipsnių deriniai pagal teikiamų rusiškų terminų ir kitų leksinių ar sintaksinių vienetų dėmenų skaičių arba kalbos dalis ir jų junginius

Deriniai pagal dėmenų skaičių	Lizdų skaičius	Deriniai pagal kalbos dalis ir jų junginius	Lizdų skaičius
1+1	15	dk+dk	217
1+2	218	dk+v	49
1+3	91	dk+b/d	8
1+4	18	dk+p	2
1+5	7	dk+k	3
1+6	4	dk+l	15
1+7	1	v+dk	6
1+8	2	v+v	43
2+1	5	v+b/d	6
2+2	55	v+k	5
2+3	6	v+l	1
2+4	4	b/d+dk	74
2+5	1	b/d+b/d	1
3+2	1	b/d+v	2
3+3	6	b/d+l	3
4+4	2	p+dk	1
5+2	1	p+b/d	1
Iš viso	437	Iš viso	437

Paaiškinimas: dk – daiktavardis arba jo junginys, v – veiksmažodis arba jo junginys, b/d – būvardis ar dalyvis arba jų junginys, p –rieveiksmis, k – predikatinė konstrukcija, l – prielinksnio konstrukcija.

Trinarių lizdų žodyne yra 189. Antraštiniame straipsnyje paprastai teikiamas vienas rusiškas žodis (167 straipsniai), kartais dvižodis (20) ar trižodis (2) junginys. Kituose straipsniuose vyrauja dvižodžiai junginiai (265), taip pat esama vienažodžių (6), trižodžių (76), keturžodžių (23), penkiažodžių (7), šešiažodžių (1) junginių. Dažniausiai greta antraštinio vienažodžio termino ar šiaip žodžio teikiami du dvižodžiai junginiai (**1+2+2**) – tai tipinė trinario lizdo sandara (90 lizdų), pvz.: *данная – įgyjamasis raštas*; / *данная крепость – įtvirtinamasis įgyjamasis raštas*; / *данное дело – šis darbas* (18); *действовать – dirbti, turėti galios*; / *действующее законодательство – įstatymai, turį galios*; *есамиеи įstatymаи, галиги įstatymаи*; / *действующая армия – kariaujančioji kariuomenė* (23); *злонамѣренный – pikta- valis*; / *злонамѣренный банкротъ – piktos valios bankrutas*; / *злонамѣренная шаѣка – piktadarių gauja* (30); *исправлять – taisyti*; / *исправлять должность – eiti pareigumą, tarnybą*; / *исправитъ актъ – pataisyti aktą* (34). Rečiau lizde teikiami dvižodis ir trižodis junginiai (**1+2+3** arba **1+3+2**) (33 lizdai), pvz.: *выисканіе – nuobauda, išieškojimas, išreikalavimas*; / *выисканіе за поправу – kuopa*; / *мѣры выисканія – baudžiamosios priemonės* (8); *долгъ – skola, prievolė*; / *человѣкъ долга – prievolės žmogus*; / *долгъ на мнѣ – mano skola, aš skolingas* (21); *заявлять – pareikšti, įrašydinti*; / *заявлять искъ – pareikšti ieškojimą, duoti ieškojimą*; / *заявлять свои права – pareikšti savo teises* (30); tik trižodžiai junginiai (**1+3+3**) (15 lizdų), pvz.: *освидѣтельствовање – ištyrimas, apžiūra, apžiūrėjimas*; / *освидѣтельствовање мертвого тѣла – negyvojo apžiūra, ištyrimas*; / *актъ освидѣтельствованія работъ – darbų apžiūros aktas* (59); *стража – sargyba*; / *взять подъ стражу – suimti, suimdinti*; / *находится подъ стражею – yra sergimas, suimtas* (106); dvižodžiai ir keturžodžiai junginiai (**1+2+4** arba **1+4+2**) (10 lizdų), pvz.: *дознаніе – kvota, kvotimas, kamentinėjimas*; / *при дознаниу – bekvociant*; / *дознаніе черезъ окольныхъ людей – sužinojimas, kvotimas per aplinkinius žmones, gyventojus* (20); *прибавка – priedas* (81); / *личная прибавка къ жалованію – asmeninis algos priedas*; / *прибавка жалованія – algos padidinimas, algos pakėlimas* (82). Dar galima išskirti 15 lizdų, kurių visi nariai yra dvižodžiai (**2+2+2**), pvz.: *безденежный вексель – tuščias vekselis*; / *безденежный документъ – dokumentas be pi-*

nigų tokėjimo; безденежное пользование – nemokamas naudojimas (3); *налагать опеку – skirti globą; / налагать наказание – skirti bausmę; / наложить печать – prispausti antspaudą, antspauduoti* (46). Likę 26 trinariai lizdai pagal dėmenų skaičių didesnių grupių nesudaro, yra įvairūs, pvz.: *вступление – įstojimas; / вступление третьяго лица въ дѣло – pašaliečio įstojimas, įsikišimas į bylą; / вступление третьяго лица въ права кредитора – pašaliečio apėmimas kreditoriaus teisių* (13); *выдать – duoti, atiduoti; / выдать за свое – duoti per savo; / выдать себя за другое лицо – pasisakė esąs kitas žmogus* (14); *передать – perduoti; / передать дѣло по подсудности – (neišversta); / передать дѣло на распоряжение суда – perduoti bylą teismui nagrinėti* (65); *хождение по дѣлу – rūpinimasis byla, bylos žiūrėjimas; / оставить дѣло безъ ходжения – neleisti bylos; / имѣть хождение – eiti apyvartoje*¹⁰ (117).

Žiūrint pagal kalbos dalis, trinariuose lizduose dažniausiai (83 lizdai) teikiami daiktavardžiai ir daiktavardžių junginiai (**dk+dk+dk**), pvz.: *бредъ – kliedas; бредъ величія – didybės kliedas, puikybės kliedas; бредъ преслѣдованія – persekiojimo kliedas* (6); *предъявление – pristatymas, parodymas, davimas; / предъявление иска – ieškojimo (iš)kėlimas, pareiškimas; / вексель съ платежомъ по предъявленію – vekselis, mokamas pareikalavus* (80); *промысловый налогъ – verslo ančdėlis, mokesnis; / промысловое свидетельство – verslo žyminys; / промысловое животное – verslinis gyvulys* (87); *явка (въ судъ) – stojimas, atvykimas; / явка (договоровъ) – įrašydinimas, įrašymas; / явка съ повинною – atvykimas pasisakyti savo kaltbę* (120); greta daiktavardžių į lizdą kartais įtraukiamas veiksmažodžio junginys (**dk+dk+v** arba **dk+v+dk**) (14 lizdų), pvz.: *возобновление – atnaujimas*¹¹; */ возобновить дѣло – atnaujinti bylą, iš naujo pradėti bylą; / возобновление дѣла – bylos atnaujinimas; bylos darymas iš naujo* (11); *гласность – viešumas, pagarsėjimas; / гласность процесса – bylą darymo viešumas, teismo viešumas; / получить гласность – pagarsėti, iškilti aikštėn* (17). Palyginti nemažą pluoštą (44 straipsniai) sudaro daiktavardžių junginių lizdai,

¹⁰ Turėtų būti *apyvartoje*. Rankraštyje yra ir daugiau atvejų, kai vietoj *e* kažkodėl rašoma *ė*.

¹¹ Klaida – turėtų būti *atnaujinimas*.

kurių antraštiniame lizde teikiami būdvardžiai arba dalyviai (**b/d+dk+dk**), pvz.: *внѣбрачный* – *nevedybinis*; / *внѣбрачный ребенокъ* – *pavainikis kūdikis, rastinis kūdikis*; / *внѣбрачное сожителство* – *bendras gyvenimas nesusivedus* (10); *мнимый* – *tariamasis*; / *мнимая смерть* – *tariamoji mirtis*; / *мнимая претензія* – *tariamoji pretenzija* (43); *оправдательный* – *išteisinamas*; / *оправдательный приговоръ* – *išteisinamasis sprendimas*; / *оправдательный документъ* – *pateisinamasis dokumentas* (58). Dar galima išskirti 20 lizdų, kuriuos sudaro tik veiksmažodžiai ir jų junginiai (**v+v+v**), pvz.: *наряжать* – *skirti*; / *наряжать комиссію* – *skirti komisiją, sudaryti komisiją*; / *наряжать на работы* – *skirti darbams, skirti į darbus* (47); *повредить* – *sužaloti, pakenkti, pagadinti*; / *повредить здоровье* – *sveikatą suardyti*; / *повредить печать* – *antspaudą sulaužyti* (69). Kiti 28 lizdai apima įvairius kalbos dalių derinius. Greta antraštinio daiktavardžio teikiami veiksmažodžių, būdvardžių, prielinksnių junginiai, predikatinės konstrukcijos, pvz.: *аренда* – *nuoma*; *отдавать въ аренду* – *išnuomot*; *сдающій въ аренду* – *nuomotojas* (2); *власть* – *valdžia, valdymas*; / *власть надъ дѣтьми* – *vaikų valdymas*; / *былъ подъ моею властью* – *buvo tapo valdžioje* (9); *основаніе* – *pagrindas*; / *на основаніи того* – *ei nant tuo*; / *на общемъ основаніи* – *paprastais pagrindais* (59); *очередь* – *eilė*; / *внести дѣло въ очередь* – *įrašyti bylą į eilę*; / *исключить дѣло изъ очереди* – *išbraukti bylą iš eilės* (64). Taip pat yra panašių įvairių lizdų su antraštiniais būdvardžiais arba dalyviais, pvz.: *выморочный* – *išmarų*; / *выморочное наслѣдство* – *išmarų palikimas*; / *наслѣдовать по выморочному праву* – *paveldėti išmarų teisę*¹² (14); *недѣйствительный* – *nesamas, negalingas, netikras*; / *недѣйствительный договоръ* – *negalinga sandora*; / *признать недѣйствительнымъ* – *pripažinti netikru, pripažinti negalingu* (49); *корыстный* – *pasipelnomas*; / *корыстное побужденіе* – *(neišversta)*; / *съ корыстною цѣлью* – *porėdamas pasipelnyti* (39); *подлинный* – *originalinis*; / *подлинный актъ* – *originalinis aktas, akto originalas*; / *съ подлиннымъ върно* – *su originalu sutinka, su originalu lygu* (71); *тайный* – *slaptas*; *тайно* – *slapta*; / *тайное завѣщаніе* – *slaptasis testamentas*

¹² Turėtų būti *teise*.

(108). Dar galima paminėti vieną kitą struktūriškai įdomesnę lizdą, kurio antraštiniame straipsnyje teikiamas veiksmožodis arbarieveiksmis, pvz.: *заподозрѣвать* – *įtarti*; / *заподозрѣвать актъ въ подлинности* – *įtarti akto originalumą*; / *заподозрѣнный въ банкротствѣ* – *įtartas nusigyvenęs* (28); *подлежать* – (neišversta); / *подлежитъ удовлетворенію* – *yra patenkintinas*; / *подлежитъ болѣе строгой отвѣтственности* – *yra skaudžiai baustinas* (71); *самовольно* – *sava valia*; *самовольное пользованіе правомъ* – *savo (paties) valia, iš savo valios pasinaudojimas, naudojimasis teise*¹³; / *самовольное пребываніе* – *neleistas, neleidžiamas buvimas* (94).

Keturnarių lizdų nagrinėjame žodyne yra gerokai mažiau už trinarus – 75. Jų antraštiniame straipsnyje paprastai teikiamas vienas rusiškas žodis (67 lizdai), taip pat yra 7 lizdai su dvižodžiais antraštiniais junginiais ir 1 su trižodžiu. Lizduose dažniausi dvižodžiai junginiai (141), mažiau yra trižodžių (56), keturžodžių (17), penkiažodžių (2), šešiažodžių (2) junginių, į lizdus taip pat įtraukti 7 vienažodžiai terminai. Štai keletas įvairaus dėmenų skaičiaus lizdų pavyzdžių: *бракъ* – *vedyba, sąvedybos*; / *недѣйствительный бракъ* – *netikra vedyba*; / *состоять въ бракъ* – *būti susivedus*; / *дитя, рожденное внѣ брака* – *raivainikis kūdikis, rastinis kūdikis* (6); *заводъ* – *dirbykla, gamintuvė, darbo įtaisa*; / *горный заводъ* – *kasinių gamintuvė*; / *водочный заводъ* – *degtinės varykla, geriminė*; / *конскій заводъ* – *arklių veisykla, veisiamoji arklidė* (24); *лишень законного основанія* – *neturi teisės pagrindo, neturi įstatyminio pagrindo*; / *можетъ быть навсегда лишень права* – *gali būti amžinai atimtas teisė*; / *лишеть виновного права* – *atimti kaltininkui teisę*; / *лишеться* – *netekti, nustoti, prarasti* (41); *обратить вниманіе* – *atkreipti dėmesį, paakinti*; / *обратить взысканіе на недвижимость* – *imti išieškoti iš nekilnojamojo turto*; / *обратить приговоръ къ исполненію* – *išleisti nusprendimą vykdyti* (54); / *обратить въ пользу казны* – *paimti valdžios naudai* (55); *свободный* – *laisvas, palaidas, atliekamas*; / *свободное время* – *atliekamas, atspėjamas laikas*; / *свободное распоряженіе* – (neišversta); / *часть имущества, находящаяся въ свободномъ распоряженіи* –

¹³ Turėtų būti *teisė*.

turto dalis, su kuriuo galima elgtis kaip tinkamam (96); *скръплять* – *patvirtinti*; / *скръплять (печатью)* – *antspauduoti*; / *скръплять (по листамъ)* – *sužymėti*; / *скръпленный печатью* – *antspaudotas* (98).

Antraštinuose keturnarių lizdų straipsniuose dažniausiai teikiami daiktavardžiai ar jų junginiai (34 lizdai), kiek rečiau būdvardžiai, dalyviai ar jų junginiai (22 lizdai), veiksmažodžiai ar jų junginiai (19 lizdų). Ne antraštinuose straipsniuose vyrauja daiktavardžiai ir jų junginiai (141), nemažai yra veiksmažodžių ir jų junginių (73), bet tik 1 dalyvio junginys. Taip pat įtrauktos 4 predikatinės konstrukcijos (pvz., *всѣ отвѣчаютъ солидарно* (102)), 5 prielinksnių konstrukcijos (pvz., *во вредъ правосудію* (12)) ir 1 junginio linksnis (*явочнымъ порядкомъ* (120)). Tipiniai straipsniai yra trejopi: teikiami vien daiktavardžiai ir jų junginiai (pvz., *камера* – *kambarys, kamara*; / *арестантская камера* – *kalimoji, kalimasis kambarys*; / *судебная камера* – *teismo kambarys*; / *обвинительная камера* – *kaltinamoji kamara; valstybės gynėjo kamara* (35)), teikiami vien veiksmažodžiai ir jų junginiai (pvz., *заключать договоръ* – *padaryti sandorą*; / *заключать въ тюрьму* – *įdėti į kalėjimą, uždaryti kalėjimą*¹⁴; / *заключать въ оковы* – *pančiais surakinti, saistyti*; / *заключать заемъ* – *pasiskolinti* (26)), antraštiniame straipsnyje teikiamas būdvardis arba dalyvis, o lizde – daiktavardžių junginiai (pvz., *насильственный* – *smurtus*; / *насильственное дѣйствіе* – *smurto veiksmas*; / *насильственное завладѣніе недвижимымъ умуцествомъ* – *nekilnojamojo turto pavėžimas smurtu*; / *насильственная смерть* – (neišversta) (47)). Štai keletas retesnių įvairesnės struktūros pavyzdžių: *повинная* – *pasisakymas*; / *явка съ повинною* – *atvykimas pasisakyti esant kaltą*; / *явился съ повинною* – *atvyko pasisakyti esąs kaltas* (68); / *принести повинную* – *pasisakyti esant kaltą* (69); *солидарный* – *išvieninis, solidaringas*; / *солидарная отвѣтственность* – *išvieninė, solidaringa atsakomybė*; / *всѣ отвѣчаютъ солидарно* – *visi atsako išvien*; / *солидарное поручительство* – *išvieninis laidavimas* (102); *счетъ* – *sąskaita*; / *въ счетъ долга* – *į skolą*; *въ долгъ* – *skolintinai*; *на мой счетъ* – *mano galvon* (107); *явиться* – *atvykti*; / *являются въ судъ* – *atvykti į teismą, stoti teisme*; /

¹⁴ Turėtų būti *kalėjime*.

явились ко мнѣ – *pas mane atvyko*; / *явится съ повинною* – *atvyko pasisakyti, prisipažinti esąs kaltas* (120); *явочный* – *įrašytinis*; / *явочный актъ* – *įrašytinis aktas*; / *явочный листокъ* – *įrašydinamas raštelis*; / *явочнымъ порядкомъ* – *pranešant, pareiškiant, pranešimu* (120).

Panaši lizdų sandaros įvairovė išlaikoma ir **didesniuose lizduose**, kurių iš viso žodyne yra 48. Tarp jų daugiausia yra penkianarių lizdų (28), kiti retesni: šešianarių – 6, septynnarių – 5, aštuonnarių – 6, devynnarių – 1, dešimtnarių – 2. Žiūrint į visus juos kartu matyti, kad antraštiniuose straipsniuose dažniausiai teikiamas vienas rusiškas žodis (41), retai dvižodis (5) ar trižodis (2) junginys. Į lizdus dažniausiai traukiami dvižodžiai (163), rečiau trižodžiai (53) junginiai; esama ir keturžodžių (13), penkiažodžių (5), šešiažodžių (1) junginių, taip pat vienažodžių terminų ar šiaip žodžių (5). Lizdų antraštiniuose straipsniuose kiek dažniau teikiami daiktavardžiai ir jų junginiai (28), bet nemažai yra ir būdvardžių (15), taip pat pasitaiko veiksmažodžių ir jų junginių (5). Pačiuose lizduose vyrauja daiktavardžių ir veiksmažodžių junginiai (atitinkamai 189 ir 34), prie jų minėtini ir pora daiktavardžių (*дѣло* – *byla, reikalas* (23) lizde *дѣла* – *reikalai*; *канцелярскій* – *raštinės, kancelerinis* (35) lizde *канцелярскія* – *raštinės pinigai, išlaidos*) ir vienas veiksmažodis (*прекрауать* – *baigti* (80) lizde *прекрауать ся* – *baigtis*). Kaip ir mažesniuose lizduose, pasitaiko predikatinų konstrukcijų (7), pvz.: *я возбудилъ противъ него дѣло* – *aš jam bylą iškėliau* (22), *покушался на меня* – *kėsinosi ant manęs* (73), *срокъ истеку* – *terminas išėjo* (104), prielinksnių konstrukcijų (5), pvz.: *въ отсуствіи* – *nesant, nesamas* (63), *на пятилѣтній срокъ* – *penkerių metų laikui* (104); pateiktas daiktavardžio linksnis (*надписью* – *įrašant, įrašų, antrašų* (45)) ir prieveiksmis (su sinonimu – *частью, отчасти* – *iš dalies* (118)). Galima pateikti įvairios apimties ir sandaros lizdų pavyzdžių: *дѣйствиѣ* – *veiksmas*; / *оскорбленіе дѣйствиѣмъ* – *įžeidimas veiksmu*; / *неправильныя дѣствія по службѣ* – *netaisyklingi veiksmai tarnybą einant*; / *дѣйствиѣ закона* – *įstatymo galia*; / *дѣйствиѣ закона распространяется на X* – *įstatymas turi galios X-ui*; / *приводить въ дѣйствиѣ* – *(neišversta)*; / *вступать въ дѣйствиѣ* – *(neišversta)* (22); *законный* – *teisėtas, įstatytinis*; / *законный отецъ* – *teisės tėvas*; / *законныя дѣти* – *teisės vaikai*; / *законный наслѣдникъ* – *teisės įpėdinis, įstatytinis įpėdinis*; / *законный срокъ* – *įstatytinis terminas*; / *законный*

порядокъ – *teisėtas, įstatyminis kelias*; / законное препятствіе – *teisėta kliūtis*; / законная сила – *įsiteisėjimas*; / законная сила рѣшенія – *teismo nusprendimo teisėtoji galia*; / законное мѣсто жительства¹⁵ – *teisėta gyvenamoji vieta* (26); обратный вексель – *atlyginamasis vekselis, grįžtamasis vekselis*; / обратная сила закона – *įstatymo galia pereitiam laikui*; / обратная отвѣтственность – *atlyginamoji atsakomybė*; / обратное требованіе – *reikalavimas atlyginti*; / право обратного требованія – *atlyginimo reikalaujamoji teisė*; / обратная расписка – *(neišversta)* (55); оставить безъ послѣдствій – *(neišversta)*; / оставить безъ удовлетворенія – *nepatenkinti, palikti nepatenkinus, palikti be patenkinimo*; / оставлять службу – *mesti tarnybą*; / оставлять за собою право – *pasilikti teisės, pasilaikyti teisės*; / оставленная вещь – *paliktas daiktas* (60); право – *teisė*; / права состоянія – *luomo padėties teisės, civilinės padėties teisės*; / право застройки – *teisė statyti trobesius*; / права по имуществу – *turto teisės*; / право бѣдности – *neturto teisė*; / право собственности – *nuosavybės teisė*; / по праву – *iš teisės, teisėtai*; / быть въ правѣ – *turėti teisės*; / считать себя въ правѣ – *laikyti save turint teisės* (78); слѣдственный – *tardomasis, tardymo*; / слѣдственные акты – *tardymo aktai*; / слѣдственная тюрьма – *tardomųjų kalėjimas*; / слѣдственное производство – *tardomasis bylos darymas, tardomoji byla*; / слѣдственное дѣйствіе – *tardymo veiksmas* (99); составъ – *sudėtis*; / личный составъ учрежденія – *įstaigos tarnautojai, įstaigos tarnautojų sudėtis*; / составъ судей – *teisėjų pilnumas*; / составъ преступленія, преступного дѣянія – *nusikaltimo, nusikalstamojo darbo esmė, sudėtis; nusikalstamas dalykas*; / за отсутствіемъ состава преступленія дѣло прекратить – *nesant nusikalstamajam dalykui baigti bylą*; / химическій составъ – *cheminė sudėtis*; / въ полномъ составѣ – *pilnai, pilnoje sudėtyje* (103).

Matyti, kad tiek struktūriškai, tiek gramatiškai žodyno lizdai labai nevienalyčiai. Dalis terminų, kurie galėtų įeiti į lizdus, pateikiami atskirais straipsniais, o grupuojamieji į lizdus taip pat atrenkami ne vienu pagrindu. Daugiausia esama lizdų (466 iš 749), kurių antraštiniame straipsnyje

¹⁵ Turėtų būti *жительства*.

teikiamas daiktavardis ar jo junginys, bet taip pat gana dažnai antraštiniu iškeliamas ir būdvardis, dalyvis, veiksmažodis (ar jų junginiai). Tokia žodyno struktūra galėtų lemti **sudėtinių terminų kartojimąsi**, bet vis dėlto skirtinguose lizduose ar atskirai pateiktuose straipsniuose terminai dažniausiai skiriasi, pasikartoja tik pusšimtis – 51 rusiškas terminas pateiktas du kartus, 2 terminai – tris kartus. Tiesa, galbūt dėl rengėjų neatidumo ar tarpusavio nesusiderinimo dviejų trečdalių pasikartojančių rusiškų terminų straipsniai turi skirtubių. 20-ties, t. y. maždaug trečdalio, pasikartojančių rusiškų terminų straipsniai sutampa, skirtinguose puslapiuose verčiama vienodai: *вознаграждение за находку* – *radybės* (11, 48); *городская управа* – *miesto valdyba* (17, 113); *заслуживающий снисхождения* – *vertas malonės* (29, 100); *личное задержание* – *siėmimas* (25, 41); *личный наем* – *samda* (41, 46); *наследственная доля* – *palikimo dalis* (21, 48); *оптовый подрядчик* – *didmenų rengėjas* (59, 72); *подвергнуть приводу* – *prievarta atvesdinti* (70, 82); *последнее слово обвиняемого* – *paskutinis kaltinamojo žodis* (76, 98); *присяжный заседатель* – *prisiekusis sprendėjas* (29, 85); *таможенная пошлина* – *tuitas* (77, 108); *товарищество на паях* – *dalininkų bendrovė* (64, 108); *употреблять во зло* – *piktam vartoti* (30, 113). Čia priskiriami ir tokie iš esmės nesiskiriantys atvejai: *опровергать возражение* – *sugriauti prieštaravimus* (11); *опровергать возражения* – *sugriauti prieštaravimus* (59); *искать (судомь)* – *ieškoti per teismą*¹⁶ (33); *искать судомь* – *ieškoti per teismą* (107); *тѣлесное повреждение* – *kūno žala, sužalojimas* (110); *тѣлесное повреждение* – *kūno žala, kūno sužalojimas* (69); *тяжкое преступление* – *didysis nusikaltimas; nusidėjimas*¹⁷ (81); *тяжкое преступление* – *didysis nusikaltimas, nusidėjimas* (110). Trys terminai pakartoti, bet abiejose vietose neišversti: *возражение и опровержение* (11, 59), *генеральное межевание* (16, 43); *душевное разстройство* (22, 91).

Kaip minėta, daugumos pasikartojančių rusiškų terminų straipsnių duomenys nesutampa – dažniausiai skiriasi visi pateikti lietuviški atitikmenys, nebūtinai sutampa ir jų skaičius. Tokių terminų yra 17: *возбуждение судебного преследования* – *teismo bylos kėlimas* (10) plg. *возбуждение судебного преследования* – *teismo bylos iškėlimas* (106); *доход-*

¹⁶ Straipsnis išskirtas iš lizdo *искать (на судъ)* – *ieškoti teismė; (судомь) ieškoti per teismą* (30).

¹⁷ Kabliataškis vietoj kablelio čia, matyt, parašytas per apsirikimą.

ная статья – *pelno dalykas* (22) plg. доходная статья – *rajamų dalykas* (105); злой умыселъ – *piktas kėslas, noras* (30) plg. злой умыселъ – *vylius* (113); инвентарная опись – *inventoriaus sąrašas, surašymas; turto sudėties surašymas, aprašas* (32) plg. инвентарная опись – *inventoriaus aprašas* (58); казнить – *bausti nužudant, bausti mirtimi* (35) plg. казнить – *nužudyti* (99); канцелярскій служитель – *raštinės tarnas* (35) plg. канцелярскій служитель – *raštinės tarnautojas* (99); кража съ взломомъ – *vogimas įsilaužiant* (8) plg. кража со взломомъ – *vogimas įsilaužus* (39) (atkreiptinas dėmesys ir į rusiško prielinksnio skirtumą); мировая сдѣлка – *sutaikomoji sutartis, taikos sutartis* (43) plg. мировая сдѣлка – *santaikos, susitaikomoji, susitariamoji sutartis* (97); обвинительная камера – *kaltinamoji kamara; valstybės gynėjo kamara* (35) plg. обвинительная камера – *kaltinamoji kamera, valstybės gynėjo kamera* (53); одностороннее обязательство – *vienašalinė prievolė* (56) plg. одностороннее обязательство – *vienašalė prievolė* (57); оскорбленіе святыни – *šventenybės įžeidimas, išniekinimas* (59) plg. оскорбленіе святыни – *šventybės įžeidimas* (96); охотничій участокъ – *medžioklinis sklypas, medžiojamas sklypas* (63) plg. охотничій участокъ – *medžioklinis plotas* (115); производить судъ – *tiesą daryti* (86) plg. производить судъ – *teisti* (107); сельскій сходъ – *vyrija, kaimo sueiga* (97) plg. сельскій сходъ – *kaimo vyrija* (107); третейская запись – *trečiųjų teismo sandora* (28) plg. третейская запись – *trečiųjų teismo sutarties raštas* (109); судебно-медицинское вскрытіе – *medicinos tardomasis piauštymas* (12) plg. судебно-медицинское вскрытіе – *medicinos tartomasis*¹⁸ *lavono piauštymas* (106); явка съ повинною – *atvykimas pasisakyti esant kaltą* (68) plg. явка съ повинною – *atvykimas pasisakyti savo kaltybę* (120).

Dar yra 13 terminų, kurių straipsniuose skiriasi lietuviškų atitikmenų skaičius, tačiau bent vienas atitikmuo sutampa: вѣчное владѣніе – *amžinas turėjimas* (9) plg. вѣчное владѣніе – *turėjimas amžinai, amžinas turėjimas* (16); весьма тяжкое тѣлесное поврежденіе – *labai sunki kūno žala* (69, 110) plg. весьма тяжкое тѣлесное

¹⁸ Tekste klaida – turėtų būti *tardomasis*.

повреждение – *labai sunki kūno žala, sužalojimas* (110); воинские чины – *kariniai* (11) plg. воинские чины – *kariniai, kareiviai* (118); докладная записка – *pranešamasis raštas, išdėstomasis raštas* (20) plg. докладная записка – *pranešamasis raštas* (28); купчая (крѣпость) – *perkamasis aktas* (40) plg. купчая крѣпость – *perkamasis aktas; įtvirtinamasis pirkimo aktas* (40) (atkreiptinas dėmesys ir į skirtingą rusiškų terminų pateikimą); обвинительный приговор – *kaltinamasis nusprendimas; nusmerkimas* (53) plg. обвинительный приговор – *nusmerkimas* (82); особое мнение – *atskira nuomonė, savo nuomonė* (44) plg. особое мнение – *atskira nuomonė* (60); право быдности – *neturto, neišgalėjimo teisė* (7) plg. право быдности – *neturto teisė* (78); привлечь къ ответственности – *pašaukti tieson, patraukti atsakomybėn* (61) plg. привлечь къ ответственности – *patraukti, pašaukti tieson, iškelti bylą* (82); принудительное отчуждение – *priverstinis nusavinimas* (63) plg. принудительное отчуждение – *priverstinis paėmimas, nusavinimas* (83); приспособление – *įrankis, įtaisas; tinkinimas; priemonė* (84) plg. приспособление – *tinkinimas* (84); публикация о сыскѣ – *ieškomasis skelbimas, skelbimas susekti* (88) plg. публикация о сыскѣ – *ieškomasis skelbimas* (108); тяжкое тѣлесное повреждение – *sunkioji kūno žala* (69, 110) plg. тяжкое тѣлесное повреждение – *sunkioji kūno žala, sužalojimas* (110).

Galima išskirti tik vieną atvejį, kai skiriasi vienas iš dviejų skirtingose vietose teikiamų lietuviškų atitikmenų: *товарищество на вѣрѣ* – *įsitikimoji bendrovė, firmos bendrovė* (16) plg. *товарищество на вѣрѣ* – *pasitikimoji bendrovė, firmos bendrovė* (108). Pora rusiškų terminų vienur pateikti su atitikmenimis, kitur – be jų: *обратная расписка* (55), *оставить безъ послѣдствій* (60) nurodytuose puslapiuose neverčiama, o kitur galima rasti – *обратная расписка* – *grįžtamasis kvitas* (91), *оставить безъ послѣдствій* – *palikti nepatenkinant* (76).

Iš žodyno struktūros matyti, kad terminų **paieška nepatogi** – to paties sudėtinio termino kartais tenka ieškoti pagal skirtingus dėmenis. Vieni rūšiniai terminai gali būti pateikti pagrindinio dėmens lizde, kiti – šalutinio, dar kiti – atskirai pagal abėcėlę. Be to, lizdų antraštiniais terminais kartais taip pat pateikiami sudėtiniai terminai. Pavyzdžiui, *засѣданіе* – *posėdis* (29) pateikta atskirai be rūšinių terminų, pagal abėcėlę atskirai

galima rasti *закрытое засьдanie* – *uždaras posėdis* (26), *открытое засьдanie* – *viešas posėdis* jau pateikta lizde, kurio antraštiniu terminu iškelta *открытый листъ* – *viešraštis* (61), о *очередное засьдanie* – *eilinis posėdis* (64) yra *очередный* – *eilinis* (64) lizde. Terminas *распорядительное засьдanie* – *tvarkomasis posėdis* (91) pats eina lizdo antraštiniu, į lizdą įtraukta tik *распорядительное управление* (neišversta). Panašių pavyzdžių galima pateikti ir daugiau. Štai *доказательство* – *įrodymas, išrodymas* (20) lizde pateiktas tik vienas rūšinis terminas *доказательство посредством свидетелей* – *išrodymas reiškėjais* (20), о *вещественное доказательство* – *išrodomasis daiktas* (8) teikiama *вещественный* – *daiktingas* (8) lizde. Kitas rūšinis terminas *коственное доказательство* – *netiesioginis išrodymas* (39) eina lizdo antraštiniu terminu, o lizde pagal rūšinį dėmenį pateikta *коственный налог* – *netiesioginis mokesnis, netiesioginis apėdėlis* (39). Analogiškai nepatogu būtų ieškoti, pavyzdžiui, termino *преступление* – *nusikaltimas* (81) rūšinių terminų, nes jo lizde rastume tik *тяжкое преступление* – *didysis nusikaltimas; nusidėjimas*. Terminų *государственное преступление* – *nusikaltimas valstybei* (17), *должностное преступление* – *tarpybinis nusikaltimas* (21), *уголовное преступление* – *kriminolinis nusikaltimas* (111) reikia ieškoti rūšinių dėmenų *государственный, должностной, уголовный* lizduose, о *длająceся преступление* – *tęsiamas nusikaltimas, besitęsias nusikaltimas* (19), *политическое преступление* – *politinis nusikaltimas* (73), *религиозное преступление* – *tikybiniis nusikaltimas* (93) pateikti atskirais straipsniais be lizdų. Pagrindiniame lizde esantis terminas *тяжкое преступление* – *didysis nusikaltimas, nusidėjimas* (110) dar pakartotas ir pats eina lizdo antraštiniu (į lizdą įtraukti junginiai su *тяжкий*).

Toks išdėstymas, iš esmės neleidžiantis pamatyti terminų sistemos, tinka tik atitikmenų paieškai (suprantama, tuo metu vertimas ir buvo svarbiausia), nors lieka tikimybė, kad skaitytojas kai kurių duomenų tiesiog neras. Visa tai rodo aiškių sandaros principų neturėjimą tiek makrostruktūros, tiek mikrostruktūros¹⁹ lygmeniu. Lizdai sudaromi nesistemiškai, pavyzdžiui, *постоянный* – *nuolatinis, tolydinis, amžinas* (76) teikiama atskiru straipsniu, o greta į lizdą sujungta *постоянное мѣстожителство* – *nuolatinė gyvenamoji vieta; / постоянно* – *nuolat, tolydžio, visam amžiui* (76). Keistai atrodo, kai lizdo antraštiniame straipsnyje teikiamas rūšinis terminas, o lizde – jo dėmuo, pvz.: *неисправный плательщикъ* – (neiš-

¹⁹ Dėl terminų žr. Jakaitienė 2005: 33, 36; LST ISO 1087-1: 2005: 14.

versta); / *неисправный* – *netvarkingas* (50). Kartais be reikalo daromi atskiri lizdai, pavyzdžiui, yra lizdas *инвентарный* – *inventoriaus, invento-rinis*; / *инвентарная книга* – *inventoriaus knygos*²⁰; / *инвентарная опись* – *inventoriaus sąrašas, surašymas; turto sudėties surašymas, aprašas* (32), o greta pateikiamas lizdas *инвентарный наследникъ* – *inventoriaus turto įpėdinis*; / *принять наследство на инвентарномъ правъ* – *priimti palikimą inventoriaus teise* (33), arba straipsniai be reikalo nesujungiami į lizdą, pavyzdžiui, atskirai teikiama *ложный* – *meluotinis, melagingas* (41) ir greta lizdas *ложный доносъ* – *melagingas skundas, pranešimas*; / *ложное показание* – *melaginga paraiška, parodymas* (41) (čia iš esmės tik grafinio skyrimo klausimas). Pasitaiko greičiausiai per neapsižiūrėjimą į lizdą sujungtų visiškai nesusijusių dalykų, pavyzdžiui, *наняться* – *parsisamdyti* (47) lizde pateikta *нападение съ насиліемъ* – *smurtinus puolimas*. Galbūt struktūra būtų tvarkoma rengiant žodyną spaudai, nes čia tik projektas, kurio tikslas, tikėtina, buvo tik pririnkti kuo įvairesnės medžiagos.

Kalbant apie **straipsnio sandarą** pasakytina, kad ji žodyne yra nesuderinama. Jau iš straipsnyje pateiktų įvairių pavyzdžių matyti, kad straipsnį paprastai sudaro rusiškas terminas (ar šiaip koks žodis ar jų junginys) ir po brūkšnio pateiktas vienas ar keli lietuviški atitikmenys. Kai rašomi keli atitikmenys (sinonimai, reikšmės), pasikartojantys dėmenys dažnai praleidžiami, pvz.: *вызывать къ торгамъ* – *šaukti į licitaciją, į sandarybas, į varžytynes* (14), *союзъ кредиторовъ* – *kreditorių, skolintojų sąjunga, susijungimas* (103). Tiesa, taip daroma nedėsniai, plg. *единоличный судья* – *vieninis teisėjas, vienas pats teisėjas, vienaasmenis teisėjas, vienavienis teisėjas* (23). Kartais be aiškios priežasties vieni gretimi dėmenys pakartojami, kiti – praleidžiami, pvz., *погасительная давность* – *naukinamasis*²¹ *užilginimas, pasenėjimas, maršinamasis užilginimas; marinamasis užilginimas* (69). Čia neaiškus ir kabliataškio rašymo tikslumas. Dėl kabliataškio kartais neaišku, ar prie visų žodžių reikia jungti pažyminį, pvz., *повѣстка* – *šaukimas, šaukiamasis, kviečiamasis, pranešamasis raštelis; pranešimas, (pa)kvietimas* (69). Apskritai kabliataškiu lyg bandoma skirti reikšmes ar poreikšmius, bet ne visada tai daroma tiksliai ir tvarkingai, pvz., *повреждение* – *suža-*

²⁰ Nesuderintas rusiško ir lietuviško terminų skaičius.

²¹ Turėtų būti *naikinamasis*.

lojimas, žala; sulaužymas, pagadinimas, pakenkimas; sužeidimas, pažeidimas (69), plg. *повредить – sužaloti, pakenkti, pagadinti* (69). Yra pora atvejų, kai kabliataškiu atkirtos skirtingos kalbos dalys, pvz.: *запасный – atsargos; atsarginis* (27), *пожарный – gaisrinis; gaisrininkas* (72), bet plg. *акционерный – akcininkų, akcinis* (1). Dažniausiai visi atitikmenys skiriami kableliais, pvz., *выручать – pelnyti, suimti, surinkti, išvaduoti* (15).

Yra palyginti nemažai straipsnių (apie 160), kuriuose lietuviški atitikmenys pateikiami su skliaustais. Skliaustai vartojami kelioms reikmėms:

1) apskliaučiamas žodis, kurį galima praleisti (ne visada aišku, ar taip pateikiamas paaiškinimas, ar trumpasis ir ilgasis termino variantai), pvz.: *взимать подоры – rinkti (neteisėtas) rinkliavas; ištraukinti* (8); *водопроводъ – (vandens) įvoda* (10); *вписные – įrašomieji (pinigai)* (12); *застройка – (namų) statymas* (29); *крушение – (traukinio) susikūlimas suskeldėjimas; (laivo) paskendimas* (40); *приводъ – (verčiamas) atvedimas* (82). Kartais skliaustai atitinka analogiškos reikšmės skliaustus prie rusiško termino, pvz.: *закрытие (дверей) – (posėdžio) uždarymas* (26); *наводит справки (въ дѣлахъ) – teirautis (bylose)* (104); *(временно) устранить отъ должности – (tam tarpui) pašalinti iš tarnybos* (114). Retkarčiais skliaustuose rašomas žodis, kuriuo gali būti pakeičiamas prieš jį esantis žodis, t. y. teikiami sinonimai, pvz.: *обязанный явкою въ судъ – privalęs atvykti (stoti) į teismą* (56); *срочный договоръ найма – termininė samdymo (samdos) sutartis (sandora)* (105). Aiškinimu galima būtų laikyti tokius atvejus, kai apskliausti lietuviški duomenys pateikiami greta rusiško termino, pvz.: *мечть (žmonos tėvas) – uošvis* (108); *мечца (žmonos motina) – uošvė* (108), bet čia balansuojama ir ant sinonimo ribos, nes analogiški duomenys yra pateikiami ir kitaip (su nereikalingu kableliu) – *своячина – svainė, (žmonos sesuo)* (96). Dar paminėtinas vienintelis atvejis, kai skliaustuose kaip paaiškinimas pateiktas lotyniškas atitikmuo – *безсилie (impotentia) – negalėjimas* (4);

2) apskliaučiamą galima praleisti žodžio dalis. Paprastai tai būna arba priešdėlis, pvz.: *вскрыть – (at)vokuoti* (12); *защита – (ap)gynimas* (29); *наймодавецъ – (iš)nuomotojas* (46); *приводить къ присягъ – (pri)saikinti* (84); *уничтожать – (pa)naikinti, (su)naikinti* (113), arba sangrąžos dalelytė, pvz.: *душевное волнение – (sielos) su(si)jaušinimas* (22); *замѣтка – pa(si)žymėjimas, pa-*

stebėjimas (27); *право застройки – teisė statyti(s) namus* (29); *испросить – pa(si)prašyti* (34); *судиться – bylinėti(s)* (106). Kartais priešdėlį galima pasirinkti, pvz.: *доводъ – (į)išrodymas* (20); *измѣненіе – (iš)(per)keitimas* (31); *усиленіе – (pa)(su)stiprinimas* (114). Yra ir bene vienintelis straipsnis su apskliausta priesaga – *подговоръ – pakurstymas, įkalbinimas, įkalbin(ėj)imas, priekabin(ėj)imas* (70);

3) skliaustuose nurodomi gramatikos dalykai, pavyzdžiui, junglumas. Paprastai tai nurodoma santykiu įvardžiu, pvz.: *вмѣняемый – pakaltinamas (kuo)* (9); *обвинять – kaltinti (kuo), skųsti, vainoti* (53); *охотиться – medžioti (kq)* (63); *подозрѣніе – įtarimas (kuo)* (71); *принудить – priversti (prie ko)* (83); *руководить – vadovauti (kam)* (94); *руководствоваться – vadovautis (kuo)* (94); *соотвѣтствовать – sutikti (su kuo), atatikti (kam²²)* (102). Tam pačiam reikalui taip pat pasitelkiami parodomieji ir asmeniniai įvardžiai, pvz.: *виновникъ – kaltininkas (to), kaltasis, nusikaltęs (tuo), nusikaltėlis (to)* (9); *удовлетворять – patenkinti (jį), atlyginti (jam), atsilyginti (su juo), atsiteisti (su juo)* (111). Tiesa, yra straipsnių, kuriuose tokie patys junglumą rodantys įvardžiai pateikiami ne skliaustuose, pvz.: *зависимость – priklausymas kam* (24); *злоупотреблять – pikta naudoti kuo* (31); *неподвѣдомственность – nepriklausomumas kam* (50); *неподсудный – neteisingas kam* (50). Kartais taip teikiama atsižvelgiant į panašią rusišką raišką, pvz.: *снимать съ кого допросъ – (iš)kvosti kq* (21); *заниматься чѣмъ въ качествѣ промысла – verstis kuo* (27); *на основаніи того – einant tuo* (59), *отсуждать что у кого – kq išteisti iš ko* (62); *сбыть за – išleisti kuo* (95). Gali būti ir tik prielinksnis be įvardžio, pvz.: *засчитывать въ – įskaityti į* (29); *покушаться – kėsintis ant, pasikėsinti ant* (73). Iš gramatikos duomenų dar skliaustuose kartais prirašoma kilmininko galūnė (su brūkšneliu ar be jo), pvz.: *осуществленіе – (į)vyktis(-ies), vykdytas* (60); *послѣдствіе – įvykis(-io); vaisius, išdavinys* (76); *помокъ – palikuonis(-ies), parėdininkas* (77); *результатъ – įvykis(io)* (93); *случайность – ištiktis(-ies)* (99); *уыздь – apskritis(-ies)* (116); *фактъ – įvyktis(-ies)* (116).

²² Kaip matyti, siūlomas nebūtinai taisyklingas variantas.

Atkreiptinas dėmesys, kad žodyno projekte yra spragų. 285 straipsniai **lietuviškų atitikmenų neturi**, palikta tuščia vieta. Dauguma šių straipsnių (175) pateikti kaip atskiri, kiti įeina į lizdus (37 lizdų antraštiniai ir 73 ne antraštiniai). Dažniausiai (217) tai daiktavardžiai arba jų junginiai, pvz.: *алиби* (1), *бланконадписатель* (5), *бобыль* (5), *вотчинникъ* (12), *выстройка* (15), *вытравление плода* (15), *граціонные дни* (18), *дѣвственная плева* (22), *заторъ* (29), *командитарій* (37), *крамола* (39), *кровоподтекъ* (40), *легитимація* (41), *лжеприсяга* (41), *лѣсонарушеніе* (42), *мировая запись* (43), *неизгладимое обезображеніе* (50), *неисправный плательщикъ* (50), *неустойка* (52), *нисходящая линія* (52), *обезпеченіе доказательства* (53), *омертвѣніе* (57), *откупищикъ* (62), *отсутствіе уликъ* (63), *пережившій супругъ* (66), *перекуръ* (66), *перенаемщикъ* (66), *перенемъ* (66), *перлюстрація* (67), *торги съ пониженіемъ* (74), *правоуступатель* (78), *пристанодержательство* (84), *растлѣніе* (92), *самоуправство* (95), *сборная ассигновка* (95), *соискатель* (102), *сухоподстой* (107), *уступка ипотечного первенства* (115), *частный легатарій* (118), *черезполосность* (118). Yra ir neišvertų būdvardžių, veiksmazodžių ir jų junginių, prielinksnių konstrukcijų, pvz.: *акцентовать* (1), *безпошлинный* (4), *за взаимностью обидѣ* (8), *вмѣнять въ обязанность* (9), *воспослѣдовать* (12), *вступать въ должность* (13), *для зависящихъ распоряженій* (24), *межевой* (43), *недопоступить* (49), *опекунскій* (58), *переукрѣплять за кѣмъ право собственности* (67), *подвѣдомственный* (70), *подълочный* (72), *принять къ своему производству* (83), *разбродительный* (89), *разжаловать* (90), *размѣнный* (90), *сдаточный* (97), *трассировать* (109), *юридикополитическій* (119).

Nors projekte šis tas liko neišversta, vis dėlto bendras pateiktų lietuviškų atitikmenų skaičius įspūdingas. Išversta netoli 3900 skirtingų terminų arba kitų leksinių ar sintaksinių vienetų. Kadangi daugiau nei trečdalis terminų išversta ne vienu atitikmeniu, iš viso lietuviškų atitikmenų yra netoli 5900 (tiesa, dalis jų skirtinguose straipsniuose pasikartoja).

Žiūrint iš dabarties pozicijų žodyno sandara terminų žodynams yra nebūdinga, turi bendrųjų žodynų bruožų, tačiau įdomu tai, kad kiek patobulintas 1920 m. rankraščinio žodyno sandaros modelis buvo panaudotas pirmajame spausdintame teisės terminų žodyne, kurį sudarė Alfonsas Žiurlys (TŽ); tas modelis teisės srityje gajus ir dabar, t. y. paprastai leidžiami ne tikrieji terminų žodynai, o daugiau teisės kalbos žodynai, kuriuose teikiama įvairi leksika ir junginiai, lizdai mišriai sudaromi ir pagal pagrindinį, ir pagal šalutinius dėmenis.

IŠVADOS

1. 1919 m. Teisingumo ministerijoje imtasi rengti pirmąją lietuvių teisės terminų žodyną ir apie tai paskelbta spaudoje. Tikėtina, kad pagrindinis žodyno rengėjas buvo K. Jablonskis. Rankraštis, pavadintas *Teisės terminų ir kitų reikalingų teismams žodžių žodynėlio projektas*, buvo parengtas jau 1920 m. Nėra žinoma, kaip rankraštis buvo svarstomas, ar jį įvertino J. Jablonskis (žodynas jam buvo nusiųstas) ir kodėl žodynas taip ir liko nebaigtas rengti ir neišleistas.

2. Kadangi tuo metu valstybei ypač svarbus buvo paliktų galioti rusiškų teisės aktų vertimas į lietuvių kalbą ir apskritai perėjimas nuo rusiškos terminijos prie lietuviškos, žodynas rengtas verčiamasis rusų–lietuvių kalbų. Turint omenyje rengimo aplinkybes ir trukmę, jo apimtis tikrai nemaža – 120 puslapių. Į žodyną įtraukta ir terminų, ir kitų leksinių ir sintaksinių vienetų, buvusių reikalingų to meto teisės kalboje.

3. *Teisės terminų ir kitų reikalingų teismams žodžių žodynėlio projekto* sandara mišri – duomenys abėcėlės tvarka (yra rikiavimo netikslumų) teikiami ir lizdais, ir atskirais į lizdus neįeinančiais straipsniais. Ir vienus, ir kitų duomenys gramatiškai įvairūs – yra daiktavardžių, būdvardžių, veiksmažodžių ir kitų kalbos dalių, įvairių junginių. Lizdai taip pat sudaromi ne vienu pagrindu – vieni grupuojami pagal pagrindinį lizde teikiamų junginių žodį, kiti – pagal šalutinį. Nuorodų nėra. Lizdų sudarymo nesisistemiškumas apsunkina terminų paiešką, neleidžia skaitytojui pamatyti terminų sistemos.

4. Vos daugiau nei pusė rusiškų žodyno terminų (2152) pateikti po vieną atskirais straipsniais. Dažniausiai taip teikiami daiktavardžiai ir jų junginiai (1640), bet yra ir veiksmažodžių, būdvardžių, dalyvių, jų junginių ir kt. Nedidelę grupelę sudaro atskiri straipsniai (38), kuriuose rusiški terminai turi sinonimų ar variantų. Kiti terminai grupuojami lizdais. Į 749 lizdus įeina 2029 rusiški terminai (su sinonimais ir variantais – 2052).

5. Struktūriškai ir gramatiškai žodyno lizdai labai įvairūs, jie ne visi vienodai išskirti grafiškai. Dauguma lizdų yra dvinariai (437), palyginti nemažai yra ir trinarių lizdų (189), o didesni retesni. Didžiausi lizdai žodyne yra dešimtnariai (jų tėra 2). Tiek antraštiniame lizdų straipsnyje, tiek kituose į lizdą įeinančiuose straipsniuose teikiami įvairios gramatinės raiškos ir pavieniai žodžiai, ir žodžių junginiai. Terminų žodynams tai nebūdinga. Dėl tokios žodyno sandaros terminai galėtų būti kartojami skirtinguose lizduose, bet vis dėlto pasikartojančių terminų žodyne nėra

daug – vos 53 (kai kurių jų skirtingose vietose pateikti lietuviški atitikmenys nesutampa).

6. Tiek į lizdus įeinančių, tiek atskirai teikiamų žodyno straipsnių sandara yra nesudėtinga – rusiškas terminas ir lietuviškas atitikmuo atskiriami brūkšniu. Prie rusiško termino sinonimų prirašoma retai, o lietuviški sinoniminiai atitikmenys gana dažni. Jie paprastai atskiriami kableliais. Kartais straipsniuose vartojami skliaustai. Paprastai juose nurodomas galimas praleisti žodis ar jo dalis, apskliaustu įvardžiu parodomas junglumas arba pridedama apskliausta kilmininko galūnė, t. y. parodomas linksniavimas.

7. Dalis rusiškų terminų (285 straipsniai) žodyno projekte palikti neišversti, tačiau apskritai žodyno duomenys gausūs – su lietuviškais atitikmenimis pateikta netoli 3900 skirtingų straipsnių.

8. Tiek makrostruktūros, tiek mikrostruktūros lygmeniu žodynas nėra gerai apgalvotas, rengtas, matyt, neturint aiškos sandaros koncepcijos. Akivaizdu, kad tai tik projektas, kurio struktūrą rengiant spaudai dar būtų tekę peržiūrėti. Neatmestina, kad žodynas taip ir liko neišleistas kaip tik dėl trūkumų. Vis dėlto reikia turėti omenyje ir tai, kad jis rengtas tuo metu, kai lietuvių terminografija dar neturėjo tradicijų ir vos rodė pirmuosius daigus, todėl daug svarbesnis būtų buvęs ne tiek struktūrinis, kiek dalykinis ir kalbinis duomenų sutvarkymas.

LITERATŪRA

DJTŽ: Del juridinių terminų žodyno. – *Lietuva*, 1919, lapkričio 3, 2.

Jakaitienė E. 2005: *Leksikografija*, Vilnius.

LST ISO 1087-1: 2005 *Terminologijos darbas. Aiškinamasis žodynas*. 1 dalis. *Teorija ir taikymas* (tapatus ISO 1087-1:2000).

TŽ: *Teisinių terminų žodynas*. Sudarė A. Žiurlys, Vilnius, 1954.

Umbrasas A. 2001: Teisės terminijos padėtis Lietuvoje 1918–1940 metais. – *Terminologija* 8, 76–94.

THE STRUCTURE OF MANUSCRIPT DICTIONARY OF LAW TERMS (1920)

The article deals with the terminographical aspect of the first Lithuanian dictionary of law compiled in Lithuania – manuscript *Teisės terminų ir kitų reikalingų teismams žodžių žodynėlio projektas* (Draft dictionary of law terms and other words necessary for courts) (1920). The dictionary was prepared by the Ministry of Justice; its main compiler was, most likely, Konstantinas Jablonskis. A number of copies of this manuscript were made, therefore a few of them have survived. This is quite a large translatable Russian–Lithuanian dictionary comprising 120 pages. It has a mixed structure – terms (including other lexical and syntactic units) are presented either in separate entries or grouped into a single entry according to some common feature. The dictionary presents diverse material – terms, words and their combinations used in the language

of law at that time. Grammatical expression of the data also varies – nouns, adjectives, verbs and other parts of speech are included. Some Russian terms (285 entries) were not translated, though in general the data is rich – there are nearly 3900 different entries with Lithuanian equivalents.

The article describes the macro and microstructure of the dictionary, the grammatical and structural types of the data. The dictionary is not particularly well thought-out, neither is it systematically arranged and some repetition of the data can be found. Still it has to be taken into consideration that it was compiled at a time when there was no terminographical tradition in Lithuania (there were few dictionaries of terms published); therefore its faults shouldn't be judged strictly. This dictionary is a valuable object for the history of Lithuanian terminography.

Gauta 2011-12-05

Alvydas Umbrasas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius
E. paštas alvydas@lki.lt